

François Ogereau
L'ESTOÏCISME

EDITIONS ENOANDA

ÍNDIX

Prefaci	IX
Capítol I. La unitat de la doctrina en els primers estoics	1
Capítol II. L'ésser	24
Capítol III. El món	36
Capítol IV. L'home	55
Capítol V. El criteri de veritat	80
Capítol VI. La dialèctica	101
Capítol VII. El bé sobirà	178
Capítol VIII. El savi, la ciutat	189
Capítol IX. Teodicea i religió	180
Capítol X. La conservació de la doctrina primitiva en els últims estoics	198

PREFACI

Després de Justus Lipsius,¹ l'exposició de la doctrina estoica ha estat portada a terme diverses vegades, i sense remuntar-nos més amunt de la segona meitat d'aquest segle, trobem el mateix tema tractat de manera remarcable en una Memòria de Félix Ravaisson continguda al tom XXI de les *Mémoires de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres* i al tercer volum (1a part) de la *Filosofia dels grecs* d'Eduard Zeller.²

M'ha semblat que, també després d'aquests dos darrers treballs, molt superiors en tots els aspectes als que els han precedit, el sistema filosòfic dels estoics encara podia proporcionar una matèria suficient per a un llibre que no fos una repetició inútil d'un altre. Potser se'm recordaria sense dificultat que

«aquest camp no es pot collir si els darrers vinguts no hi troben res per arreplegar.»

Tot i això, crec que és útil explicar en algunes paraules en quines consideracions es funda l'opinió que acabo d'expressar.

La *Mémoire* de Félix Ravaisson constitueix un quadre de la filosofia estoica vist com des d'una perspectiva llunyana; els punts culminants hi són admirablement aclarits; el conjunt, del qual les grans línies se separen amb una nitidesa perfecta, es pot abastar amb un cop d'ull. En l'extensió molt limitada d'un treball destinat a ser llegit en una sessió pública, l'eminent autor ha sabut reunir i condensar tot el que tendia a demostrar la unitat sistemàtica de la doctrina, la íntima solidaritat de totes les seves parts; però ha hagut de deixar completament a l'ombra o limitar-se a indicar algunes teories especials i una quantitat de detalls que, massa poc importants per trobar un lloc en un

¹ *Manuductio ad Stoicam philosophiam*. In-4t, 1604.

² *Die Philosophie der Griechen*. Leipzig, 1880, 3r aule.

L'ESTOÏCISME

quadre tan estret i ja ben ple, poden tenir, en altres perspectives, el seu interès i utilitat.

Eduard Zeller no ha negligit cap d'aquests detalls, però no s'ha ocupat més que rarament de fer-los sortir de l'espai de dispersió en el qual els autors antics ens els han transmesos. En efecte, no és en el desenvolupament del propi text on s'ha de buscar l'explicació, sinó en les notes que l'acompanyen. Cadascuna d'aquestes notes és una petita composició distinta; però la suma de les informacions que contenen, per molt precisa i completa que sigui, no pot evitar ser esparsa i discontinua.

En l'exposició d'una doctrina com la del Pòrtic una dispersió com aquesta té un greu inconvenient, donat que mai un filòsof no havia estat tan curós a establir arreu l'ordre i la seqüència com ho foren els estoics. Segons ells, res de bo no es pot formar de parts discontinues, «μηδὲν ἀγαθὸν ἐκ διεστηκότων κατ' αὐτοῦς»,¹ i no hem de tenir por a afirmar que la seva doctrina només serà coneguda imperfectament si no es mostra com els detalls més petits s'uneixen entre ells i es relacionen amb els dogmes principals en una cadena contínua i indissoluble. Ara bé, una part d'aquesta explicació necessària per a la completa comprensió de l'estoïcisme resta encara per oferir, donat que Félix Ravaisson només ha mostrat el lligam íntim dels dogmes principals, i la unitat interna de la filosofia estoica no sembla haver atret l'atenció d'Eduard Zeller.

Aquestes observacions semblaran suficients, espero, per justificar o com a mínim excusar la publicació d'aquest llibre. Al mateix temps expliquen el pla que m'he traçat.

Preocupat per sobre de tot de conservar aquesta unitat i continuïtat que considero essencial per a una exposició exacta de la doctrina estoica, m'he abstingut de notes explicatives; he intentat que el text d'aquest llibre sigui per ell mateix el suficientment clar i complet per a no necessitar un recurs com aquest. Les úniques notes que he inclòs són els passatges dels autors antics dels quals el meu text molt sovint és la traducció. Aquestes notes tenen per objecte mostrar al lector que no afirmo res sense una prova, així com permetre-li contextualitzar en els termes d'un llenguatge modern les expressions antigues, donat que sempre es diu que tot traductor és un copista infidel.

No tenint en absolut la intenció de fer un recull complet dels documents que pugui tenir necessitat de consultar qui vulgui escriure una història de l'estoïcisme, sovint m'he acontentat a

¹ ESTOBEU, *Eclog.*, II. 188; SENECA, *Ep.*, 102, 7; Nullum bonum putamus esse quod ex distantibus constat.

PREFACI

citar, per suportar alguna afirmació, un únic testimoni. He intentat elegir sempre la millor autoritat, la més significativa i la més concisa.

Per concentrar tota la meva atenció i també la del lector en l'encadenament dels dogmes, no he cregut en absolut que hagués d'esmentar les explicacions que han estat donades sobre les teories dels estoics en els treballs de l'erudició moderna; no he invocat i apreciat cap altra autoritat que la dels testimonis antics, que són els únics que poden constituir una prova.

Parlant així no voldria semblar que no faci una justa estimació d'obres la lectura de les quals m'ha estat de la més gran utilitat; només he de dir que l'opuscle llatí de Victor Brochard sobre la lògica estoica¹ i el gran treball filològic de Hermann Diels sobre els doxògrafs grecs² m'han proporcionat indicacions precioses, i si aquesta obra pogués tenir algun mèrit, tindria el deure de declarar que l'honor més gran retorna en gran mesura a Félix Ravaisson i a Eduard Zeller.

¹ *De assensione Stoici quid senserint*, etc. Paris, Germer Baillière, 1879.

² *Doxographi græci*. Berlin, Reimer, 1870.

CAPÍTOL I

LA UNITAT DE LA DOCTRINA EN ELS ESTOICS

L'estoïcisme va ser durant cinc segles una filosofia viva; apareix a Atenes al començament del segle v aC, i a partir del segle III dC és poc menys que un objecte d'erudició. En la llarga història d'aquesta filosofia es poden distingir tres períodes. Inicialment, durant dos segles, l'escola estoica resta pràcticament estranya al món romà; Atenes és el centre del seu ensenyament, que presidiren successivament Zenó de Cition (295?), Cleantes d'Assos (265?), Crisip de Soli (230?), Zenó de Tars (205?), Diògenes de Selèucia (180?) i Antipatre de Tars (150?).¹ Tots aquests filòsofs, si bé són vinguts de contrades orientals recentment hel·lenitzades per la conquesta d'Alexandre, sembla que no coneixen cap altra civilització que la de Grècia. Diferent és el cas de Paneci de Rodes (150-110) i de Posidoni d'Apamea (100-51),² alumne de Paneci; tots dos van tenir llargues i freqüents relacions amb els romans; un d'ells va viure a Roma durant molts anys i l'altre certament visità les regions d'Occident. La forma, si no el mateix fons del seu ensenyament, s'ha d'haver modificat sota aquesta nova influència. L'època en què el seu nom domina en l'escola estoica i que comprèn la darrera meitat del segle II aC i una part considerable del segle I aC, cal que sigui considerada com un segon període, netament distint del primer en la història de l'estoïcisme. També ha de ser separat del tercer i últim període. Paneci i Posidoni, en efecte, malgrat haver estat en relació amb els romans, no han estat pas menys grecs, i durant la seva vida el veritable centre de l'ensenyament estoic encara és a Grècia, havent-lo impartit el primer a Atenes i el segon a

¹ Les dates indicades són completament conjecturals i aproximades; pràcticament totes podrien ser avançades o endarrerides com a mínim cinc o sis anys; indiquen l'època en què el filòsof, de les quals cadascuna acompanya el nom, ha degut assumir la direcció de l'escola.

² Les dates donades aquí indiquen l'època de maduresa intel·lectual i de fama; el mateix serà per les que acompanyaran les dels estoics romans.

Rodes. Roma, al contrari, va ser la seu habitual o preferida dels filòsofs que, com Cornut (25-50), Sèneca (40-65), Musoni Rufus (60-80), Epictet (90-118) i Marc Aureli (161-180), van defensar i propagar la doctrina estoica durant els dos primers segles de l'era cristiana. Un d'ells va escriure en llengua llatina, i tots, si bé en les condicions més diverses, van ser ciutadans romans.

Aquí ens és suficient haver recordat, amb aquestes paraules, quines èpoques ha travessat l'estoïcisme, de quins centres s'ha irradiat el seu ensenyament, quins han estat els seus representants més il·lustres i haver dissipat, d'aquesta manera, tota incertesa relativa al temps i als llocs en els quals s'ha portat a terme el desenvolupament de la filosofia que ens disposem a exposar. Essent el nostre únic objectiu arribar a conèixer quins han estat el fons i la forma de la doctrina estoica, explicar com ha nascut, s'ha format i mantingut aquesta doctrina, no recollirem tots els noms dels homes que els autors antics afirmen que han estat estoics ni recopilarem totes les indicacions que ens fan conèixer la seva vida i obres. Les informacions biogràfiques o bibliogràfiques que han estat transmeses en relació amb els caps oficials o amb els mestres unànimement reconeguts de l'ensenyament estoic no seran esmentats en el decurs d'aquesta obra més que en la mesura que proporcionin aclariments indispensables a la història de la pròpia filosofia estoica.

Aquesta regla, que ens és imposada per la natura del nostre estudi, ens comporta l'obligació d'investigar amb atenció especial i d'informar amb més detalls que no fariem per cap altre, el que podem saber de la vida del fundador de l'escola estoica. El caràcter de Zenó, les circumstàncies enmig de les quals es desenvolupà la seva joventut, els estudis i les meditacions que l'ocupaven són, en efecte, els únics antecedents directes de l'estoïcisme. És un error, sembla, que de vegades s'anomenin «antecedents d'una doctrina» els sistemes anteriors que hi presenten alguns punts de semblança; seria molt més just anomenar amb aquest mot d'antecedents les úniques escoles, però també totes les doctrines sense les quals la nova filosofia no hauria nascut en absolut i que han contribuït a la seva formació exercint sobre el pensament del fundador una influència més o menys profunda. Una nova doctrina no es desenvolupa sobre el tronc dels antics com una mena de parasitisme espontani; sorgeix de la intel·ligència del fundador, té la seva causa immediata en l'estat intel·lectual d'aquest mateix fundador al moment en què es fixen les seves conviccions. Les doctrines anteriors no són doncs uns antecedents més que si han tingut algun paper en la formació d'aquest estat intel·lectual. Per poder explicar la gènesi de

l'estoïcisme caldria conèixer el caràcter intel·lectual i moral de Zenó; després saber a quins estudis es dedicà, i finalment, ser informats de la manera en què aquests estudis han modificat el seu pensament. En Diògenes Laerci trobem unes informacions bastant precises relatives als dos primers punts; sobre el darrer ens trobem reduïts a conjectures, però donat que coneixem el terme al qual ha desembocat el pensament de Zenó, potser podrem, amb bastant de versemblança, representar-nos el camí que seguí.

Zenó, fill de Mnàseas, era un xipriota de raça fenícia;¹ diverses indicacions ens porten a creure que la seva fisonomia i tot el seu físic portaven la marca del seu origen; tenia la pell molt morena (μελάγκρους)² i l'anomenaven habitualment el petit fenici (φοινικίδιον, *Poenelus*)³. Si entre les informacions contradictòries que ens proporciona Diògenes Laerci ens acostem amb plena confiança a l'únic testimoni que s'ha obtingut d'un autor contemporani i ben informat, serem portats a admetre que Zenó no degué fixar la seva residència a Atenes abans de l'any 315, i que llavors tenia vint anys.⁴ Per tant, no ha pogut seguir durant deu anys, com diu algun autor, les lliçons de Xenòcrates, que probablement morí aquest mateix any 315 (Ol. 110, 2); els únics mestres dels quals és segur que havia estat l'alumne foren successivament el cínic Crates i el megàric Estilpó.⁵ De totes maneres, pogué haver escoltat Teofrast i Estrató, i no és gens dubtós que hagués assistit a les lliçons de Polemó.⁶

Per tant, ens trobem davant d'informacions inconciliables pel que fa als motius que el portaren a Atenes. Segons una tradició generalment molt adoptada però dubtosa, li haurien portat interessos purament comercials. Quan arribà al Pireu, Zenó ignorava que existia el món dels filòsofs, i una circumstància totalment fortuïta decidí la seva vocació. Un vaixell carregat de porpra, que esperava, naufragà, i això el portà a la ruïna. En els dies d'incertesa i inactivitat que normalment succeeixen a desgràcies d'aquest tipus, vagant pels carrers d'Atenes, s'assegué davant

¹ DIÒGENES LAERCI VII. 1.

² *Ibid.*

³ *Ibid.* VII. 3; CICERÓ, *De fin.*, IV. 19, 56.

⁴ DIÒGENES LAERCI VII. 28. Aquest testimoni és el de Perseu, el compatriota, deixeble i amic íntim (DIÒGENES LAERCI VII. 36) de Zenó. De les indicacions que ens proporciona resulta que Zenó passà quaranta anys a Atenes, i donat que les relacions certes del fundador de l'estoïcisme amb el rei Antígon Gònatas obliguen a regular l'època de la seva mort als voltants de l'any 265, no podem fer remuntar més enllà de l'any 315 l'època de la seva arribada a Atenes.

⁵ *Ibid.* VII. 2; *ibid.*, IV. 14.

⁶ *Ibid.* VII. 2.

d'una llibreria i es posà a llegir els *Memorables* de Xenofont. El noble quadre de la virtut socràtica sens dubte el consolà i excità el seu entusiasme, i preguntà al llibreter on podia trobar homes que escrivien llibres com aquells. Crates passava per allà en aquell moment. El llibreter l'assenyalà amb el dit: «Aquest és un dels homes que busques».¹ Zenó seguí Crates, i trobant, entre la situació que li havia sobrevingut i el menyspreu absolut de les riqueses que professava el filòsof cinic una conveniència perfecta, s'hi acostà i des de llavors fou guanyat per a la filosofia. Fent al·lusió més tard a l'esdeveniment que havia decidit la resta de la seva vida, Zenó tenia el costum d'exclamar «L'afortunada navegació del meu naufragi».²

Aquest relat sens dubte no conté cap impossibilitat, però té un color romàntic que el fa sospitos. Altres autors, dels quals Diògenes Laerci narra breument el testimoni, explicaven d'una manera molt més simple, i en conseqüència més versemblant, aquest mateix període de la vida de Zenó. Abans de deixar Cítion Zenó ja tenia algun coneixement filosòfic. El seu pare li havia portat d'Atenes, on els seus negocis l'havien obligat a fer diversos viatges, llibres de filosofia.³ Per tant, entre els motius que el decidiren a deixar la seva pàtria i a dirigir-se al Pireu, la curiositat científica pogué tenir un lloc important. Devia voler veure de prop els homes dels quals no coneixia més que les obres; i potser tingué, des d'aquell moment, la intenció de fixar la seva residència a Atenes. Pensava també renunciar al negoci i hi renuncià efectivament immediatament després de la seva arribada a Atenes? Res no ho demostra; hi ha motius per creure que després d'haver venut el ric carregament que havia portat,⁴ compartí el seu temps entre els afers comercials i els estudis científics, i que s'ocupà de portar nous carregaments mentre es mostrava assidu a les lliçons dels filòsofs. De totes maneres, sembla cert que una part considerable de la seva fortuna es perdé en un naufragi, però és probable que quan li succeí aquesta desgràcia ja hagués passat uns quants anys a Atenes. En efecte, sabem que suportà aquesta enorme pèrdua sense mostrar la més mínima emoció, cosa que fa suposar que ja estava molt exercitat en l'estudi i la pràctica de les virtuts socràtiques,⁵ i a més, la

¹ DIÒGENES LAERCI VII. 2, 3.

² *Ibid.* VII. 4; Νῦν εὐλόγηκα, ὅτε νενάυγηκα.

³ *Ibid.* VIII. 31.

⁴ *Ibid.* VII. 5.

⁵ *Ibid.* VII. 5; SÈNECA, *Tranq. anim.*, 14, 3; A l'anunci del seu naufragi, el nostre Zenó, quan sabé que tots els seus béns s'havien perdut, digué: «El destí m'ha menat cap a la filosofia».

seva calma impertorbable en aquesta circumstància sembla haver despertat entre els atenesos una viva admiració, cosa que no hauria succeït si Zenó hagués estat totalment desconegut. Tot i això, la ruïna en què caigué no sembla haver estat tan completa perquè no li deixés els mitjans per intentar algunes de les especulacions financeres per les quals la raça fenícia tenia una aptitud remarcable i una propensió invencible;¹ però estant-li des de llavors prohibides les grans empreses comercials, degué a la mediocritat de la seva fortuna el lleure més ampli al qual consagrà la filosofia.

Aquests detalls biogràfics ens inviten a representar-nos Zenó com un home sempre disposat a acomodar-se a les circumstàncies i hàbil a utilitzar-les; d'una voluntat enèrgica i d'un esperit fecund en recursos. Per altres informacions sabem que donava molta importància a tots els descobriments científics,² que estimava per damunt de tot la precisió i l'exactitud,³ que no mostrava cap gust pels desenvolupaments oratoris o poètics,⁴ i en fi, que estava preocupat per la discreció i sempre a punt de posar-se vermell i de baixar els ulls.⁵

Si retenim bé els trets d'aquest caràcter, comprendrem que Zenó primer s'hagués acostat a Crates, que el vigor masculí i altiva independència que imposaven al savi els dogmes cínics hagin estat de tal naturalesa que el seduïssin. Per altra banda, la clara distinció de les necessitats naturals i els desigs ficticis, l'oposició profunda entre el rude però lliure gaudi de la lluita⁶ i la suau dolçor de la voluptat subjugada a la fortuna, no podia deixar de fer en el seu esperit una impressió inesborrable; no ens sorprendrem de veure'l prestar-se amb dolor a les desagradables proves a les quals se'l volia sotmetre i, més tard, renunciar absolutament a patir-les.⁷ Aquells que havia considerat fidels deixebles de Sòcrates devien acabar als seus ulls per no ser més que una imatge grotesca. El seu gust per la precisió li feu descobrir que els cínics confonien toscament els sentiments interns i l'aparença exterior. En efecte, no és necessari copiar

¹ DIÒGENES LAERCI VII. 13.

² *Ibid.* VII. 25.

³ *Ibid.* VII. 158; Era un que passava tot el temps investigant i que discutia de tot amb una gran precisió; *ibid.*, VII. 2; *ibid.*, IV. 14.

⁴ *Ibid.* VII. 32; Deia que la cultura enciclopèdica era inútil. *Ibid.*, 18. S'expressava de manera concisa. *Ibid.*, 20.

⁵ *Ibid.* VII. 3; Era reservat davant del que considerava l'impudor dels cínics.

⁶ XENOFONT, *Symp.*, 4, 41 (Disc. Antist.); Obtinc un plaer més gran quan he esperat experimentar la seva necessitat que quan consumeixo un aliment molt refinat.

⁷ DIÒGENES LAERCI VII. 3.

L'ESTOÏCISME

maldestrament el costum d'Hèracles per imitar la seva indomable energia, i sense desfer-se del propi bé ni adoptar l'aspecte d'un mendicant, hom pot no atribuir a la riquesa més estima de la que mereix.

L'ensenyament d'Estipó li oferí, amb no menys energia moral, unes formes més decents i, al mateix temps, una cultura una mica menys exclusiva, una dialèctica més hàbil i més subtil;¹ però aquí encara hi trobà uns camins estrets i unes conclusions negatives sobre la possibilitat de la ciència. Sens dubte havia llegit (la seva doctrina ho demostra suficientment) els diàlegs de Plató i d'Aristòtil; també devia conèixer els secrets de l'ensenyament oral que Plató reservava als seus deixebles més avançats; i havia meditat les teories àrdues i profundes que el cap del peripatetisme exposava en els seus tractats. Si no pogué escoltar en absolut Xenòcrates, és cert, com ja hem dit, que assistí sovint a les lliçons de Polemó; ell mateix encara ensenyava a l'Estoa quan es colava entre la massa dels altres deixebles en els jardins de l'Acadèmia.² La coneixença dels vastos desenvolupaments que rebien en aquestes doctrines els principis socràtics li degué fer sentir vivament l'estretor dels sistemes filosòfics en els quals s'havia complagut algun temps. De totes maneres, els dogmes essencials del cinisme havien penetrat massa profundament en la seva ànima per què somniés en abandonar-los; la seva ambició devia ser, al contrari, crear un cos de doctrina que, per l'amplitud de les seves proporcions, no desmereixés en res les filosofies de Plató i d'Aristòtil, s'apropiés de totes les adquisicions més sòlides d'aquestes filosofies i en el qual entrés, com a part integrant i central, el que l'ensenyament d'Antístenes contenia de millor.

En efecte, per a Zenó serà suficient donar un desenvolupament més ampli, estendre més enllà de tots els límits l'aplicació de la noció fonamental de la qual Antístenes no en feia ús més que per a la direcció de la vida humana. Segons la doctrina cínica l'home és realment ell mateix, és perfecte i feliç quan se sent actuar, quan fa un esforç, quan *se sacrifica*.³ Si en lloc de considerar únicament els homes mirem els altres éssers, trobem, no sols en els animals sinó també en les plantes, en la fusta, en

¹ PLUTARC, *Adv. Col.*, 22; Aquesta grandesa d'ànima tenia Estipó, amb una mescla de dolçor i de moderació en les passions; DIÒGENES LAERCÍ II. 113; Superava tots els altres per la inventiva dels seus arguments i per llur sofisticació.

² DIÒGENES LAERCÍ VII. 25; Quan ja havia fet grans progressos en filosofia, visitava la casa de Polemó.

³ *Ibid.* VI. 12; I (Antístenes) sostenia que és un bé fer esforços dolorosos; ESTOBEU, *Flor.*, 29, 65; Cal buscar els plaers que segueixen un esforç dolorós.

la pedra i en els elements fluids, quelcom d'anàleg a l'esforç i al sacrifici, donat que totes les coses oposen una resistència a la força humana quan intenta aturar llur desenvolupament, alterar llur forma i modificar llur moviment. Si l'home és *ell* mateix per l'esforç, ens és permès conjecturar que els éssers també són el que són en virtut d'aquest principi anàleg a l'esforç del qual la seva manifestació exterior és la resistència. No queda més que trobar un nom per a aquest principi universal; el d'esforç o sacrifici no li pot convenir, donat que suposa un sentiment que no pertany pròpiament més que als éssers vivents; cal una expressió més extensa que convingui a l'esforç humà com el nom del gènere convé a l'espècie; ara bé, tal sembla ser la paraula *tensió* (τόνος). Aquestes conjectures sobre la manera en la qual l'estoïcisme procedeix del cinisme són com a mínim plausibles, ens mostren en quin sentit és cert dir que l'estoïcisme no és més que un cinisme ampliat.

En aquesta noció de tensió, font essencial de tot ésser, Zenó havia descobert la que havia de ser la sement del seu sistema; d'aquesta manera, posseïa el principi constitutiu d'on sortiria tot el contingut dels seus dogmes, però li restava trobar la llei que presideix el desenvolupament d'aquest primer germen, la fórmula que expressa les condicions en virtut de les quals es manté i s'exerceix l'activitat dels éssers, en una paraula, encara tenia necessitat d'un axioma regulador que indiqués la direcció que havien de seguir les investigacions, els límits en els quals s'havien de contenir les conclusions.

Els filòsofs antics s'havien preguntat com calia que dos éssers estiguessin, l'un en relació amb l'altre, perquè es pogués establir una relació d'activitat i de passivitat entre ells. Uns havien dit «Només el semblant actua sobre el semblant»;¹ uns altres «Tota modificació és produïda per una dissemblança»;² però aquestes fórmules massa simples semblen igualment incompletes i falses. Va ser reservat a Aristòtil expressar amb una nitidesa perfecta la llei a la qual està sotmesa la influència d'un ésser sobre un altre: «Entre el que pateix i imposa una modificació», diu, «entre el passiu i l'actiu, no hi pot haver ni una similitud completa ni una diferència absoluta».³ Tal és precisament l'axioma del qual

¹ ARISTÒTIL, *De an.*, II. 416b 35.

² *Ibid.*, *De an.*, II. 416b 31; Per a altres, al contrari... sembla que el contrari és el que s'alimenta del contrari, donat que el semblant no podria ser afectat pel semblant.

³ ARISTÒTIL, *De gen. et corr.*, I. 7 (323b 18); És versemblant que el que s'assembla a alguna cosa i no comporta absolutament cap mena de diferència no pugui ser afectat de cap manera per allò que li és semblant (...) i que, per al que és abso-

la filosofia estoica sembla ser una aplicació constant, tal és la regla suprema a la qual estan sotmesos tots els desenvolupaments que rep el seu principi constitutiu. Zenó, sens dubte veu en aquesta proposició una de les *nocions comunes* que s'imposen per la seva claredat i que estan a la base de tota ciència; la fidelitat escrupolosa amb la qual en segueix les conseqüències imprimeix al seu sistema un caràcter original que el distingeix netament de les filosofies immediatament anteriors.

Per conformar-se a la llei que acabem de formular, Zenó no pot admetre, almenys en l'ordre de l'existència, ni similitud perfecta ni oposició radical. En efecte, si és cert que no hi ha més que un sol món i que aquest món no és «un mal poema compost d'episodis», cal que el conjunt dels éssers formi un tot simpàtic, és a dir, que cada ésser actuï sobre tots els altres i estigui sotmès a llur acció. Donat que la semblança completa i l'absoluta diferència suprimeixen entre els éssers tota relació d'activitat i de passivitat, se'n segueix que ni l'un ni l'altre no podrien trobar el seu lloc a l'univers. El que és cert per als éssers del món ho és igualment per a les parts del tot que constitueixen un ésser concret. Sense una diferència estreta i una semblança parcial entre els principis constituents i les parts formants, no hi ha acció possible d'una part sobre una altra, cap coherència, i per tant cap ésser. D'aquesta manera, en la lògica de Zenó es troba, al costat de la diferència, l'analogia; en cap part no s'admet la diferència absoluta.

Les filosofies que se succeeixen des de fa uns quants segles, al contrari, han multiplicat les oposicions inconciliables; el mateix Aristòtil no ha reconegut les conseqüències necessàries de l'axioma que havia formulat amb tanta precisió. Per explicar el món que forma un únic tot s'han proposat alternativament les oposicions del caos i de la intel·ligència ordenadora, de l'intel·ligible i del sensible, de la potència i de l'acte; per determinar la forma de la ciència i de la virtut s'ha admès una diferència essencial entre els sentits i la raó, entre els impulsos i la voluntat, entre la natura i la llei. S'han separat de manera que no es puguin unir, s'ha oblidat que no n'hi ha prou amb dissoldre, que també cal construir. En efecte, la unió i la construcció no són possibles més que si la contradicció rigorosa no existeix més enllà del pensament abstracte; que les oposicions de l'esperit i la matèria, de l'ànima i del cos, de la raó i els sentits, de la voluntat

lutament altre i no és gens idèntic, sigui el mateix; *ibid.*, (324a 2); És necessari que el que actua i el que pateix siguin d'una certa manera idèntics i d'una certa manera dissemblants l'un de l'altre.

i dels instints, en lloc d'excloure tota similitud, es resolguin, per a un coneixement complet de la realitat, en una simple varietat de formes sota les quals es manifesti alternativament una única i mateixa essència.

Aquesta doctrina no és del tot nova. Va ser ensenyada pels primers fisiòlegs de Jònia, però entre ells, només un sembla haver-ne entès el veritable sentit i les condicions necessàries. En el seu llenguatge obscur, Heraclit havia dit que la llum i les tenebres, que la vida i la mort són el mateix,¹ que la diversitat i l'oposició dels éssers no són més que el descens i l'ascens alternatiu d'un principi únic, l'escolament continu, l'esdevenir perpetu d'una mateixa essència;² que l'univers, conduït pel destí a través d'una sèrie infinita de períodes sempre semblants, no és més que un foc que s'encén progressivament i s'apaga progressivament;³ que el món etern és com l'harmonia d'una lira de la qual les cordes es tensen i es destensen alternativament.⁴ D'aquesta manera, segons la doctrina d'Heraclit, cadascun dels estats pels quals passa successivament la natura correspon a un cert grau de tensió del principi universal, i en la doctrina d'Antístenes ampliada cada ésser només és ell mateix per la tensió. Els dos ensenyaments, partits l'un de la consideració de les coses divines i l'altre de l'estudi de les coses humanes, semblen unir-se en una mateixa idea. Unint-los es podrà fundar un sistema filosòfic àmpliament comprensiu on es conservaran, si bé considerant-les com a relatives i abstractes, les oposicions que les filosofies derivades de Sòcrates conceben com a absolutes i concretes. Admetent com a fons i font de les coses una mateixa essència de la qual consisteix la realitat en l'activitat intensiva i que no pot ser més que un foc intel·ligent, i no reconeixent en els diferents éssers més que manifestacions parcials d'aquesta mateixa essència més o menys tensada, s'arribarà a una doctrina que explicarà com s'uneixen les coses divines a les coses

¹ HIPÒLIT, *Ref.*, IX. 10; (Heraclit) diu que el dia i la nit són una sola cosa; PLUTARC, *Consol. ad. Apoll.*; Heraclit diu «ser viu i ser mort és el mateix», etc.

² FILO D'ALEXANDRIA, *Leg. alleg.*; El tot és un i fa aparèixer totes les coses per transformació; LUCIA, *Vit. auct.*, 14; Totes les coses formen una massa... que és emportada per un vòrtex de dalt a baix i que es transforma; PLUTARC, *Cons. ad. Apoll.*; La natura, a partir de la mateixa matèria... transforma periòdicament les coses les unes amb les altres i el fluir de l'esdevenir s'escola de manera contínua sense aturar-se mai.

³ CLIMENT, *Strom.*, v; Aquest món... és un foc vivent que s'encén segons mesura i s'apaga segons mesura; DIÒGENES LAERCI IX. 8; És engendrat pel foc i s'inflama de nou segons els períodes d'alternança determinats des de tota l'eternitat, i això es produeix d'acord amb els decrets del destí.

⁴ PLUTARC, *De Is. et. Os.*; La tensió harmònica del món és totalment idèntica a la d'una lira i d'un arc, segons Heraclit.

L'ESTOÏCISME

humanes, l'ànima al cos, els sentits i els impulsos a la raó; que de l'ensenyament de Plató i Aristòtil prendrà, sense escrúpol, modificant-les segons les seves conveniències, totes les teories que no són incompatibles amb els principis fonamentals de la identitat essencial dels éssers i de la independència completa del savi; ara bé, aquesta és la filosofia de l'estoïcisme.

Tot el que sabem de la vida, del caràcter i dels estudis de Zenó és favorable a les conjectures que acabem de proposar sobre la gènesi de l'estoïcisme, i l'examen posterior dels punts concrets de la doctrina els podrà atorgar una gran versemblança. Les opinions que es formaren sobre la nova doctrina les escoles rivals també semblen confirmar-los. Mentre que alguns filòsofs no volen veure-hi més que un cinisme endolcit i menys insolent, altres acusen Zenó de robar als acadèmics els seus dogmes i de disfressar el robatori sota la novetat de les fórmules.¹ Formant-se aquestes opinions de la nova filosofia, ni els uns ni els altres s'equivocaven de tot, essent però falses les seves apreciacions perquè derivaven de visions incompletes; de les dues influències rivals de les quals la conciliació definitiva proporciona a l'estoïcisme el seu caràcter original, ells no en perceberen més que una de sola.

Del seu pas per les escoles d'Antístenes i d'Euclides, on s'ensenyava un nominalisme estret² i una separació absoluta dels gèneres,³ Zenó sembla haver conservat la convicció que la ciència exigeix unes divisions netes i resoltes, una exactitud rigorosa en les definicions, un llenguatge precís i tècnic; però per altra banda, l'estudi de les filosofies de Plató i Aristòtil sembla que li inspirà el gust per les anàlisis minucioses i delicades. Afegim que allò que en aquests dos grans filòsofs no era més que finesa d'esperit i sentiment exquisit dels matisos, va esdevenir, per a ell, gràcies al principi de la identitat essencial de totes les coses que el portà cap a Heraclit, una necessitat indispensable. Com, en efecte, sota l'oposició aparent, es podria descobrir una semblança fonamental, si entre els punts extrems primer netament distingits, no s'aconseguís interposar una sèrie contínua de ter-

¹ DIÒGENES LAERCI VII. 25; Es diu que aquell (Polemó) li hauria dit: «No se m'escapa, Zenó, que em robes els dogmes per vestir-te'n a la manera fenícia».

² EPICTET, *Diss.*, I. 17; Antístenes... diu... que a l'inici de l'educació és l'examen dels noms; SIMPLICI, *Cat.*, 5, 6; Alguns suprimirien completament les qualitats, com Antístenes; «Plató», deia, «jo veig el cavall, però no la "cavallitat"»; DIÒGENES LAERCI II. 119; Estilpó, que era extremadament temible en la dialèctica, suprimí les idees.

³ ARISTÒTIL, *Met.*, IV. 29; Antístenes... deia que no calia dir més que un sol mot propi per a cada cosa; PLUTARC, *Adv. Col.*, 23; (Estilpó) diu que és un error afirmar una cosa d'una altra.